

SVÍ V CIZÍ ZEMI – ČESKÁ MENŠINA V DEUTSCHBÖHMEN A SUDETENLANDU NA PODZIM 1918

TOMÁŠ BANDŽUCH

Problematiku česko-německého soužití v letech 1918–1938 jsme navyklí posuzovat pomocí narativu, v němž Češi vystupují jako většinové etnikum, zatímco Němcům je přiřčena defenzivní úloha menšinové národnosti. Nicméně vztahy mezi oběma entitami byly v tomto turbulentním období mnohem komplikovanější.

Vzhledem ke komplikovanosti národnostních poměrů totiž na obou stranách jazykové hranice, která v kolektivně sdílených představách tvořila hlavní geografický předěl mezi „českým“ a „německým“,¹ zůstávaly početné skupiny obyvatel opačné národnosti.

Problematika české minority v převážně německých oblastech přitom výrazným způsobem vystoupila do popředí na podzim 1918, v týdnech následujících po rozpadu Rakousko-Uherska. Její existence totiž představovala důležitý argument na podporu československých nároků na toto území, neboť problematizovala zdejší německé snahy o sebeurčení tím, že jej umožňovala prezentovat nikoliv jako etnicky německé, ale jakožto národnostně smíšené.²

Cílem této práce nicméně však není analýza způsobu, jakým českou menšinu v pohraniční využívala československá vláda – ostatně toto téma se pravidelně objevuje v publikacích věnovaných dějinám česko-německých vztahů, neboť kritika údajné manipulace s počty Čechů žijících v pohraničí se stala jedním z úhelných kamenů německé argumentace proti jeho začlenění do československého státu³ – ale bude se spíše soustředit vztah těchto menšin a německé státní správy, která zde vyvíjela činnost zhruba od konce října do prosince 1918.

S rozpadem habsburské říše totiž němečtí poslanci Říšské rady vyhlásili stát Německé Rakousko, který si nárokoval všechna etnicky německá území někdejší

1 Pro analýzu a zhodnocení některých aspektů boje o „jazykovou hranici“ viz Schmied, Erich: J. W. Titta und der Deutsche Volksrat für Böhmen. *Bohemia* 2, 1985, s. 309–330.

2 Uvedené představy se promítly i do dobového názvosloví, kdy česká strana používala pro etnicky spíše německé oblasti pojmy jako „zněmčené území“ či „smíšené území.“

3 Podrobněji viz Brügel, Johann Wolfgang: *Češi a Němci (1918–1938)*. Praha 2006.

„rakouské“ části monarchie.⁴ Vzhledem k mocenskému vakuu, jež ve střední Evropě na podzim 1918 panovalo, se přitom v německém pohraničí českých zemí skutečně podařilo vybudovat a po několik týdnů udržet mocenský aparát, který nepodléhal Praze, ale Vídni.

V rámci jeho poměrně komplikované administrativní struktury byly jak svou rozlohou, tak i významem nejdůležitější dvě nově zřízené „země“ Deutschböhmen (zaujímající severní a západní Čechy) a Sudetenland (zahrnující severní Moravu, západní Slezsko a později i východní Čechy, jež měly původně připadnout Deutschböhmen). Obě tyto správní jednotky – na rozdíl od dalších, menších útvarů⁵ – přitom disponovaly dostatečnou mírou autonomie a zároveň v jejich hranicích žil dostatečný počet Čechů, abychom se v jejich případě mohli pokusit analyzovat jejich vztah s českou menšinou.

Problémem, který přitom vyvstává, je nicméně značná nesystematičnost pramenné základny. České organizace v pohraničí v době bezprostředně po 28. říjnu totiž působily do značné míry ilegálně, tudíž se případné archiválie prakticky nedochovaly – jedinou výjimkou jsou fondy zachycující komunikaci, jež s předáky české menšiny v této době vedly úřady ve vnitrozemí, nicméně ty se spíše než na vztahy mezi touto minoritou a německými orgány soustředily na to, jak ji uchopit z pozice české státní správy.

Patrně nejobsáhleji se vztahu českých menšinových pracovníků k německé samosprávě věnují některé publikace memoárového typu – z české strany to je například kniha levicového novináře Františka Cajthamla-Liberté⁶ a dále pak sbírka svědectví, jež do svého sborníku shrnul předák české menšiny ve Slezsku Otakar Gudrich,⁷ z německy psaných memoárů se pak této problematiky dotýkají například paměti zemského hejtmana Sudetenlandu Roberta Freißlera⁸ – nicméně jejich

4 1 – Konstituierende Nationalversammlung der deutschen Abgeordneten. (Hrsg.) Koch, Klaus, Rauscher, Walter, Suppan, Arnold: Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918–1938, Band 1 – Selbstbestimmung der Republik, Oldenbourg, Wien/München 1993, s. 71.

5 V literatuře se pro všechny německé samosprávné útvary, jež v této době na území českých zemí vznikly, často používá termín „německé provincie“, který je ale v mnoha ohledech zavádějící. Jednak proto, že ústavní pořádek Německého Rakouska termín „provincie“ neznal, ale také z toho důvodu, že tyto celky měly v jeho správním aparátu zcela odlišnou pozici. Zatímco Deutschböhmen a Sudetenland byly v postavení podobné někdejší rakouským korunním zemím (či dnešním zemím spolkovým), Böhmerwaldgau (v jižních Čechách) a Deutschsüdmähren (na jižní Moravě) se nacházely o stupeň níž a odpovídaly ve správní struktuře spíše krajům. Novobystřicko zase mělo postavení samosprávného okresu a ještě do zcela jiné kategorie měly patřit německé jazykové ostrovy na Moravě.

6 Cajthaml-Liberté, František: Vzestup a pád provincie Deutschböhmen. Ústí nad Labem 1924.

7 Gudrich, Otakar (ed.): Deset let československého Opavska. Opava 1928.

8 Freißler, Robert: Vom Zerfall Oesterreichs bis zum tschechoslowakischen Staate, Zoppot, Berlin 1921.

věrohodnost snižuje fakt, že často vznikaly s mnohaletým odstupem od popisovaných událostí a často jsou zatíženy nacionálními předsudky. Důležitým pramenem přitom zůstává i dobový tisk – a to německý, který často ve varovném tónu informoval o akcích české menšiny, tak i celostátní český, který tyto akce často naopak zmiňoval proto, aby prokázal, že pohraniční kraje mají i český charakter.

Velikost české menšiny.

Národnostní poměry v pohraničí nelze plně pochopit bez představy o velikosti české menšiny. Tu jde ovšem pouze odhadnout, neboť obě sčítání lidu, pomocí nichž by ji šlo určit přesně – tedy poslední rakousko-uherské z roku 1910 a první československé z roku 1921 – vykazují pro tento účel značné nedostatky.

Sčítání prováděná habsburskou monarchií totiž neznala pojem „národnost“ a pracovala pouze s pojmem „obcovací jazyk.“ Zjišťovala tedy řeč užívanou v každodenním styku, čímž se spíše než na identitu dané osoby zaměřovala na její sociální kontakty. Vzhledem k tomu, že celá řada etnických Čechů tak v převážně německém pohraničí udávala jako svou obcovací řeč němčinu, nám tak sčítání z roku 1910 dává představu pouze o osobách, jež neváhaly svou příslušnost k českému národu manifestovat i při vyplňování sčítacích archů. Tito jedinci představovali 5,3 % obyvatel budoucích Deutschböhmen⁹ a 3,39 % obyvatel Sudetenlandu.¹⁰

Výpovědní hodnotu československého sčítání z roku 1921 zase limitují demografické posuny, k nimž v pohraničí došlo v letech 1919–1921, kdy se zde kupříkladu navýšil počet státních zaměstnanců české národnosti a jejich rodinných příslušníků a kdy celá řada národnostně spíše indiferentních osob změnila svou deklarovanou národní příslušnost. Podle uvedeného sčítání tak počet Čechů v pohraničí narostl hned několikanásobně, takže na území okresů, jež přibližně odpovídaly oblastem Deutschböhmen a Sudetenlandu tvořila česká menšina téměř třináct procent obyvatelstva.¹¹

Velikost české menšiny v Deutschböhmen a Sudetenlandu se tedy na podzim 1918 pohybovala mezi oběma uvedenými čísly, přičemž jako pravděpodobné se jeví, že zde představovala přibližně deset procent populace.

Aktivizace české menšiny v roce 1918.

Vztahy mezi českou minoritou a německou většinou v pohraničí českých zemí byly již před první světovou válkou značně vyhrocené. Česká strana si opakovaně stěžovala na národnostní útlak a diskriminaci, jíž čelila především při zakládání

9 Maurer-Horn, Susanne: Die Landesregierung für Deutschböhmen und das Selbstbestimmungsrecht 1918/1919. Bohemia 1, 1997, s. 39.

10 Údaje převzaty z Freibler: c. d., s. 115.

11 Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921, I. díl. Praha 1924, s. 62–64.

vlastních vzdělávacích, kulturních a politických spolků, zatímco zástupci německého politického tábora zase prezentovali zvolna vzrůstající počet Čechů jakožto hrozbu pro německý charakter těchto oblastí.

Tyto oboustranné obavy a resentimenty dále prohloubila první světová válka, během níž německé politické strany s výjimkou sociální demokracie manifestovaly, že světový konflikt chápou mimo jiné jako příležitost, jak zde legislativně zajistit německou dominanci,¹² což zase u příslušníků české menšiny vyvolávalo obavy, že by tak všechny úspěchy, jichž v minulých dekadách přes odpor místních německých úřadů dosáhli, mohly přijít vniveč.

Národnostní spory dále akcelerovalo obnovení rakouského parlamentarismu, k němuž došlo na jaře roku 1917 po téměř třech letech vojensko-byrokratické diktatury, neboť nyní je mohli jednotliví poslanci artikulovat přímo na půdě sněmovny, a v průběhu prvních měsíců roku 1918 znovu eskalovaly v souvislosti se stále intenzivnější debatou o přestavbě říše.

Patrně nejnaléhavěji otázka těchto změn vystupovala právě v případě Českého království, kde státní úřady dávaly stále zřetelněji najevo, že zdejší situaci hodlají řešit jeho rozdělením na část českou a německou, pro níž se vžilo označení „Deutschböhmen“ či „Německé Čechy.“ Jakkoliv tato myšlenka nebyla úplně nová – poprvé se objevila již během roku 1848 a s různou intenzitou se vracela během celé existence Rakouska-Uherska – vyvolala rozhodný odpor na české politické scéně a výraznou měrou přispěla k aktivizaci české menšiny v pohraničí, jejíž představitelé patřili k nejradikálnějším odpůrcům tohoto kroku.¹³

Jedněmi z prvních, kdo se z jejich řad proti plánům na rozdělení země ozval, byli poněkud paradoxně zástupci radikálně levicové Federace českých anarchistů-komunistů, jejichž agenda byla jinak se snahou o prosazení práva na nedělitelnost historických zemí v přímém rozporu. Nicméně v ovzduší vzrůstajícího úředního tlaku na vznik Deustchböhmen se rozhodli vytvořit jednotnou politickou platformu s ostatními (i národně orientovanými) socialistickými uskupeními, a na svém sjezdu dne 3. února 1918 se vyslovili pro vznik národnostně spravedlivých národních států budovaných na socialistických principech, přičemž pohraničí se mělo stát součástí „československé socialistické federace.“¹⁴

Rozdělení země přitom veřejně odmítly všechny české levicové strany, což vzhledem k sociální skladbě české menšiny v pohraničí, kde byly nadprůměrně

12 Jednalo se především o tzv. Velikonoční program přijatý německými reprezentanty na jaře 1916. Viz 39. – 1916, duben. – Program německých nacionalistů v Rakousku k poválečnému uspořádání monarchie – tzv. Velikonoční program. (ed.) Stupková, Marie: Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji českých zemí za 1. světové války 1914–1918, sv. III. Praha 1994, s. 115–124.

13 Koukal, Pavel: Muži 28. října 1918 na severu Čech. Praha 2008, s. 4.

14 O sebeurčení Němců v Čechách. Právo lidu, 9. 2. 1918, s. 10; Koukal, P.: c. d., s. 5–6.

zastoupeny dělnické profese, znamenalo, že zde tuto agendu přijala za svou většina relevantních politických sil. Záhy navíc došlo k posílení této fronty i o zdejší zástupce stran pravicových.

Dne 7. dubna 1918 se do Duchcova sjelo přes padesát delegátů ze čtyř severočeských okresů, kteří zde zastupovali české strany napříč politickým spektrem a jež zde vydali společné prohlášení, ve kterém se ostře ohradili proti „choutkám Němců na roztržení Českého království a proti zřízení zvláštní provincie Deutschböhmen“ a zdůraznili, že „nedopustí, aby menšiny české byly snahám poněmčovacím obětovány.“¹⁵

Tato stanoviska se přitom neomezovala jen na politické předáky české menšiny, ale rezonovala i v jejích nejširších řadách. Dne 16. června 1918 tak kupříkladu proti vzniku Deutschböhmen demonstrovali mostečtí horníci a podobně motivované manifestace byly během léta a počátku podzimu 1918 stále četnější.¹⁶

Obavy z vytvoření samostatného německého celku a následné germanizace české menšiny přitom vedly nejen ke stále radikálnějšímu vystoupením, ale i k vytváření paralelních českých správních struktur, k jejichž aktivaci mělo dojít v případě vzniku Deutschböhmen či jiné náhlé změny poměrů.

Česká menšina na severní Moravě a především ve Slezsku byla v poněkud jiné situaci. Nejenže zde chyběl bezprostřední tlak, jaký v českém případě představovaly snahy o rozdělení země, ale jejich situaci komplikovalo i značně nerovnoměrné rozložení českého obyvatelstva, které se soustředilo především v moravských okresech, zatímco v okresech ležících ve Slezsku se k české národnosti i při sčítání v roce 1921 k české menšině často hlásili jen jednotlivci.¹⁷ Mnoho českých organizací působících na severní Moravě tak spolupracovalo spíše s institucemi z etnicky českých oblastí, nežli aby pomáhaly kultivovat české národní uvědomění v oblastech, kde byla převaha Němců výraznější.

A tak zatímco se v národnostně smíšeném Zábřehu národní shromáždění, jež mělo „rozhodný význam pro vzkříšení české severní Moravy,“¹⁸ konalo již na přelomu května a června 1918, Češi v západní části Slezska teprve počátkem podzimu 1918 požádali opavské okresní hejtmanství, aby na 22. září 1918 mohli svolat svou první velkou schůzi pod širým nebem. Pro jejich situaci přitom bylo příznačné, že tento jejich požadavek hejtmanství jednoznačně odmítlo, a že se tak toto shromáždění, jež se nakonec zúčastnilo přes 30 000 osob a bě-

15 Cit. dle Protest českých menšin proti „Deutschböhmen.“ Venkov 13. 4. 1918, s. 3.

16 Jsou dokonce zaznamenány případy, kdy v některých obcích na těchto územích docházelo k likvidování symbolů monarchie již 26. a 27. října. Viz Koukal, P.: c. d., s. 12.

17 Sčítání lidu..., s. 64.

18 Přísaha českého lidu v Zábřeze. Lidové noviny, 4. června 1918, s. 3.

hem kterého zaznělo volání po zřízení československého státu, konalo fakticky ilegálně.¹⁹

Ovšem na druhou stranu je třeba říci, že i přes toto zpoždění, dokázali slezští Češi během několika následujících týdnů do značné míry navázat na politické struktury, jež stihli vybudovat před válkou.²⁰

Češi a politická správa

28. říjen 1918 tak Čechy v pohraničí nejen nezaskočil, ale dokonce se dá říci, že na něj byli do určité míry připraveni.

Poté, co došlo k vyhlášení Československa a Německého Rakouska, přistoupili k zakládání svých menšinových národních výborů, jež je měly reprezentovat a prosazovat jejich cíle a to zcela nezávisle na zdejších oficiálních samosprávných orgánech.²¹ Toto agendu přijal i nově utvořený nejvyšší orgán Čechů z pohraničí, jímž se stal Ústřední národní výbor menšinový, založený na společné schůzi zástupců sociálních demokratů, národních socialistů a státoprávních demokratů dne 3. listopadu v Duchcově,²² kde zaznělo jednoznačné volání za nedílnost českých zemí a národnostní rovnoprávnost.²³

Menšinové výbory se navíc mohly spoléhat na pomoc dalších národních výborů, které sídlily v blízkých etnicky českých městech a které se prezentovaly jako jacísi jejich protektori. Tak kupříkladu plzeňský Národní výbor připravoval rozšíření své činnosti na celé území západních Čech a intenzivnější spolupráci s představiteli české menšiny navázaly i národní výbory v Turnově či Hradci Králové.²⁴

V případě menšinových národních výborů na severní Moravě hrál podobnou roli Národní výbor ze Zábřehu, který dokonce dne 25. listopadu 1918 pověřilo Pražské vojenské velitelství organizováním obranné činnosti v sousedních německých okresech.²⁵

19 Gudrich, Otakar: Tábor slezských Čechů na „Ostré hůrce“ u Chabčicova dne 22. září 1918. In: Gudrich, O. (ed.): 10 let, s. 2–5.

20 Vokřínek, P.: Národní rada československá ve Slezsku. In: tamtéž, s. 21.

21 Koukal, P.: c. d., s. 12–13; přehled těchto orgánů české menšiny a jejich vedoucích pracovníků viz tamtéž s. 31–37.

22 Sociální demokraté a národní socialisté v něm obsadili po dvanácti křeslech, státoprávní demokraté obsadili křesla tři. Viz tamtéž, s. 15.

23 Cajthaml-Liberté, F.: c. d., s. 34.

24 Vojáček, Ladislav: Národní výbory v národnostně smíšených oblastech Čech a Moravy. Právně-historické studie 1992, s. 129–132.

25 Jašš, Richard: České národní výbory působící na Šumpersku v letech 1918–1919. In: Podesní 2006, s. 31–34.

Již sama existence těchto orgánů představovala pro nově budovanou německou správu značnou výzvu, nicméně české národní hnutí jí její činnost komplikovalo ještě v jiné oblasti. Habsburská monarchie totiž při obsazování úřednických postů příliš nepřihlížela k národnímu citění jednotlivých adeptů, takže část úřední agendy na německém území měli vykonávat etničtí Češi, o jejichž loajalitě mohla nová státní správa přinejlepším pochybovat.

Značná část německých elit přitom již před válkou považovala české úřednictvo za cizorodý a potenciálně nebezpečný element, který může svou pozici zneužívat k nadřazování Čechům, a vyzývala k jeho odsunu z etnicky německého území.²⁶ A nutno dodat, že některé incidenty, k nimž zde během listopadu 1918 došlo, dávaly těmto obavám do značné míry za pravdu. Kupříkladu čeští železniční zřízenci v Mezimostí odmítli respektovat novou státní správu²⁷ a proti českým příslušníkům hraniční strážže v Podmoklech dokonce musely zakročit orgány loajální vládě Deutschböhmen.²⁸ Skutečně odstrašující přitom byl případ četnického strážmistra z Vrchlabí, který tajně spolupracoval s českými milicemi tvořenými Sokoly z Dolní Branné.²⁹

Čeští úředníci tak představovali pro německé samosprávy značné bezpečnostní riziko, nicméně nemalé komplikace by přineslo i jejich okamžité propuštění. Deutschböhmen i Sudetenland se totiž potýkaly s nedostatkem úřednictva, jež by odchod českých zaměstnanců ještě zhoršil, a navíc by takováto očista úřednického sboru výrazně zkomplikovala vztahy s československým státem, který nejenže by ji zcela jistě propagandisticky využil, ale také by mohl přistoupit k odvetným opatřením vůči německé menšině na svém území.

Tato otázka se tak kvůli své komplikovanosti nedočkala svého komplexního řešení. Vypořádat se s ní tak musely jednotlivé resorty, jejichž přístup v sobě často kombinoval prvky benevolence a represe.

Většina úřadů v Deutschböhmen tak kupříkladu své české zaměstnance ponechala na jejich postech, přičemž jedinou změnu jim krom složení nové služební přísahy mělo přinést prohlášení němčiny za výhradní úřední řeč,³⁰ ovšem na druhou stranu museli svá místa opustit čeští poštovní úředníci a někteří zaměstnanci státní železnice.³¹

26 Např. zmiňovaný Velikonoční program.

27 Vašata, Ondřej: Připojení Teplic nad Metují a Meziměstí k čs. státu v listopadu 1918. *Náchodsko, od minulosti k dnešku*, 2012, s. 70.

28 Opočenský, Jan: *Vznik národních států v říjnu 1918*. Praha 1927, s. 209.

29 Vašata, Ondřej: Obsazení Kunčic a Vrchlabí čs. vojskem 7. prosince 1918. *Krkonose – Jizerské hory* 12, 2012, č. 12, s. 38.

30 Kolář, Ondřej: *Státní pořádkové složky na Chebsku v době první Československé republiky*. Praha 2016, s. 24.

31 Brügel, J. W.: *Češi a Němci*, s. 100; Schiebel, Jaroslav: *Průběh vzniku Československa v Plzni*,

Krom státních nařízeních zde navíc často vstupovaly do hry i individuální vztahy na pracovištích, takže i ti čeští státní zaměstnanci, kteří mohli na svých místech setrvat, se často setkávali s nátlakem a šikanou ze strany německých nacionalů na vedoucích postech.³²

Ovšem mimo působení českých úředníků mohla česká menšina ovlivňovat zdejší státní správu ještě jedním způsobem. Veřejným nátlakem, k němuž se uchýlovala v oblastech, kde díky své početnosti mohla využít sílu veřejných shromáždění a manifestací. K takovému postupu se Češi uchýlili kupříkladu v Novém Jičíně, kde si již krátce po 28. říjnu vymohli odvolání okresního hejtmana, jehož měla nahradit osoba loajální k československému státu.³³

Podobný přístup pak česká menšina využila 29. října 1918 při svém pokusu o ovládnutí Opavy a zamezení vytvoření Sudetenlandu. Delegace zdejšího českého Národního výboru zde začala přesvědčovat představené jednotlivých úřadů, aby uznaly podřízenost Československu,³⁴ přičemž jejich postup se setkal s takovým úspěchem, že některé tiskoviny popisovaly převzetí opavských úřadů Čechy jako dokonanou věc.³⁵ Nakonec se však Čechům nepodařilo přimět k poslušnosti zdejší městské zastupitelstvo, jehož neoblomný postoj povzbudil všechny ostatní instituce, aby vzaly svá uznání podřízenosti československému státu zpět.³⁶

Češi jako vojenská hrozba

Vztahy představitelů Deustchböhmen a Sudetenlandu k české menšině do značné míry ovlivňovala její připravenost podpořit československé nároky na pohraničí i za cenu ozbrojeného střetu. Na závažnosti dodával této hrozbě i stále zřetelněji se projevující úpadek morálky německých vojenských i polovojenských oddílů a jejich neochota k přímému bojovému nasazení vyvěrající ze zklamání z prohrané války a kterou dále posilovalo šíření radikálně levicových tendencí navenek se projevujících ve vytváření tzv. Vojenských rad, které se dokonce pokoušely vytvářet jednot-

dostupné na <<http://hamelika.webz.cz/h98-10.htm>> [1. 1. 2021].

- 32 Svědectví o takovémto typu šikany podává ve svých vzpomínkách kupříkladu liberecký železničář Jan Kögler. Viz Hlídka železničních zřízenců. Naše hory 10. 12. 1920, s. 2.
- 33 Hanák, Jan: Zápas o uznání Československé republiky v Novém Jičíně. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín. Nový Jičín 1988, s. 1.
- 34 Lukeš, Josef: Několik vzpomínek na dny převratové. In: Gudrich, O.: 10 let, s. 6–10.
- 35 Deutsch-tschechische Verhandlungen in Schlesien. Reichenberger Zeitung, 5. 11. 1918, s. 4–5; srov. dementi těchto zpráv viz Troppau unangetastet deutsch. Mährisches Tagblatt, 4. 11. 1918, s. 6.
- 36 Spurný, František: Tzv. Sudetenland a ČSR v letech 1918–1919. In: Rozpad Rakouska-Uherska a fenomén versailleského míru ve střední Evropě – Der Zerfall Österreich-Ungarns und das Phänomenon des Versailler Systems in Mitteleuropa. Opava/Wien 1997, s. 28–9.; Lukeš, J.: Několik vzpomínek, s. 8.

nou revoluční organizaci po celém pohraničí.³⁷ Odhodlání českých polovojenských jednotek naproti tomu posilovalo přesvědčení jejich příslušníků, že patří mezi vítěze světového konfliktu a že je navíc v jejich bytostném zájmu, aby pohraničí českých zemí připadlo Československu.

Již během posledních říjnových dnů tak Češi v pohraničí začali zakládat polovojenské jednotky sestávající se s demobilizovaných vojáků a příslušníků tělocvičných jednot,³⁸ přičemž tento proces dále akceleroval poté, co Ústřední národní výbor menšinový zahájil agitaci za vstup do československých ozbrojených sil.³⁹ Na území pod nominální kontrolou německých zemanských vlád tak působila uskupení, která nejenže proti nim kdykoliv mohla zahájit otevřený odboj, ale také prováděla ve prospěch Československa špionáž.⁴⁰

O možných rizicích, jež tato uskupení pro německou správu představovala, svědčí případ Kateřinek u Opavy, kde český polovojenský oddíl vznikl 3. listopadu 1918. Když se o šest dní později rozrostl na 30 mužů, provedli jeho členové v obci převrat a přebrali obecní samosprávu. V polovině prosince pak již tento oddíl čítal 200 mužů a účastnil se obsazování Opavy.⁴¹

Jednotka sestavená z příslušníků české menšiny také sehrála výraznou roli i při pokusu o překvapivé obsazení Liberce v noci ze 6. na 7. listopadu, kdy její příslušníci nejenže dodávali československé straně hodnotné zpravodajské informace, ale také jí měli pomoci se zajištěním města. Příslušníci uvedené jednotky se navíc nevzdali ani poté, co uvedený pokus vinou špatné koordinace československého postupu a zmatků ve vyjednávání zkrachoval. Pouze se stáhli z Liberce na tzv. ještědskou frontu, kde pomáhali prosazovat hospodářskou blokádu města.⁴²

I v celé řadě dalších případů to pak byli právě čeští dobrovolníci, kdo usnadnil postup československých jednotek do nitra Deutschböhmen.⁴³

37 An die Soldatenenräte Deutschböhmens. Reichenberger Zeitung, 5. 11. 1918, s. 3.

38 Jen v Podkrkonoší takovéto jednotky údajně čítaly přes 3 000 mužů. Viz Frajdl, Jiří: Rok 1918 v severovýchodních Čechách. In: Vašíček, Zdeněk – Wolf, Vladimír (eds.): Krkonoše – Podkrkonoší sv. 4. Trutnov 1969, s. 66.

39 Cajthaml-Liberté, F.: c. d., s. 42–43.

40 Např. 25.–10. 12. 1918 – Národní výbor v Turnově podává souhrnnou zprávu Národnímu výboru československému v Praze o opatřeních, která za dobu své existence učinil. In: Harna, Josef – Šebek, Jaroslav (eds.): Státní politika vůči německé menšině v období konsolidace politické moci v Československu v letech 1918–1920. Praha 2002, s. 32.

41 Sladký, Ladislav: Kateřinská „Národní garda.“ In: Gudrich, O.: 10 let, s. 66–67.

42 Bandžuch, Tomáš: 7. listopad 1918: první nasazení československých ozbrojených sil a jeho souvislosti. In: Zprávy Včely čáslavské 4. Čáslav 2019, s. 11–28.

43 Šnorek, Vojtěch: Sokol v Ústí nad Labem od roku 1894 do roku 1994. In: 100 let Sokola v Ústí nad Labem. Ústí nad Labem 1994, s. 9.

Tyto polovojsenské jednotky však pro německé úřady nepředstavovaly jen hrozbu. Vzhledem k zmíněné nevalné morálce německých bezpečnostních sborů a rostoucímu sociálnímu napětí, jež se často projevovalo rabováním, totiž německým politikům často nezbyvalo nic jiného než se obrátit právě na ozbrojující se příslušníky české menšiny s žádostí, aby tu pomáhaly udržet pořádek.⁴⁴

Kupříkladu poslanec za Ústí nad Labem a pozdější zemský hejtman Deustchböhmen Rudolf Lodgman von Auen se poté, co se ve svém volebním obvodu stal svědkem rabování, obrátil s žádostí o bezpečnostní asistenci nejen na Vídeň a Berlín, ale i na Prahu a na zástupce české menšiny, jimž za pomoc při zachování pořádku v Ústí nabízel možnost usednout ve zdejším německém samosprávném orgánu. Nicméně tato jeho nabídka se dočkala odmítnutí, neboť pražský Národní výbor, jehož stanovisko v této věci chápala česká menšina jakožto závazné, neměl v úmyslu poskytnout Deutschböhmen jakoukoliv pomoc.⁴⁵

V jiných případech však k takovéto dohodě o spolupráci mezi Čechy a Němci skutečně došlo. Dne 2. prosince 1918 tak proběhlo jednání předáků české menšiny se sudetenlandskou vládou, během něž se obě strany mimo úpravy hospodářských a soudních poměrů na Opavsku dohodly na vzájemném poměru mezi českou a německou domobranou. O tom, jaký význam zemská vláda této dohodě přikládala, svědčí nejlépe přesvědčení zemského hejtmana Freißlera, že představuje garanci proti obsazení Opavy československými jednotkami.⁴⁶

Na některých místech šla vzájemná kooperace ještě dál – hlídkovou činnost zde tak vykonávali Češi a Němci společnými silami. Kupříkladu v Mostě na levém břehu řeky Bíliny patrolovala česká Národní obrana, jež původně vznikla, aby zabránila rabování zdejšího zajateckého tábora, a na břehu pravém zase strážní činnost vykonával německý Volkswehr.⁴⁷ Podobně se situace vyvinula i v Novém Jičíně, kde městská rada uzavřela s Čechy hned 1. listopadu široce koncipovanou dohodu o společné správě města i okresu, jejíž součástí bylo i ujednání, podle něž se příslušníci české menšiny měli podílet na hlídkové činnosti a zachovávaní pořádku ve městě, v čemž jim mělo být nápomocno i dvacet mužů ze Starého Jičína, jimž nijak neměla být na překážku skutečnost, že již složili přísahu věrnosti československému státu.⁴⁸

44 Lodgman von Auen, Rudolf: *The Right of the Germans of Bohemia to dispose of themselves*. Vienna 1919, s. 2.

45 Gajan, Koloman: *Německý imperialismus a československo-německé vztahy v letech 1918–1921*. Praha 1962, s. 32; svrch. o těchto jednáních i Cajthaml-Liberté, F.: c. d., s. 58–59.

46 Freißler, R.: c. d., s. 149; Molisch, Paul: *Die sudetendeutsche Freiheitsbewegung in den Jahren 1918–1919*. Wien – Leipzig 1932, s. 104; 62 – Landeshauptmann Freissler and Staatskanzler Renner in Koch, Rauscher, Suppan (hg.): c. d., s. 240.

47 Cajthaml-Liberté, F.: c. d., s. 48.

48 Hanák, J.: c. d., s. 2.

Ovšem zdaleka ne každý případ česko-německé spolupráce při zabezpečování pořádku dopadal k oboustranné spokojenosti. Kupříkladu zmiňovaná česká jednotka v Liberci, která se pokusila obsadit město, byla vyzbrojena právě německými úřady, jež doufaly, že tak zastaví rabování ve městě. A vysloveně kuriozní proporce měl incident z pomezí Zábřezska a Šumperska, kde českoslovenští vojáci poté, co zajali Čecha, který sloužil v německé domobraně coby desátník, dotyčného zfackovali a nebyť pohotového zásahu důstojníků, nejspíše by jej i lynčovali.⁴⁹

Česko-německou spolupráci v bezpečnostní oblasti přitom často ukončili sami Češi, kteří na ní přestávali mít zájem v okamžiku, kdy se přiblížila československá armáda. V již zmíněném Mostě se tak české paramilitární oddíly obrátily proti svým nedávným německým spolupracovníkům, zapojily se do bojů o město po boku československých oddílů⁵⁰ a dokonce zatkly zdejšího starostu.⁵¹

Ovšem i zde se našly výjimky, jako kupříkladu v Novém Jičíně, kde spolupráci mezi Čechy a Němci ukončilo překvapivé obsazení města československou armádou v noci z 20. na 21. listopadu.⁵² Místní Češi tuto akci chápali jako násilné porušení oboustranně výhodné dohody a část z nich se dokonce připojila k protestům, jež vznesla proti vpádu do města místní radnice.⁵³

Menšinová politika německých samospráv

Přestože česká menšina jednoznačně představovala faktor, s nímž se musely Deustchböhmen a Sudetenland vyrovnat, nestihly zemské vlády vzhledem k relativně krátkému období své reálné působnosti vytvořit jednotnou menšinovou politiku, a tudíž lze její přístup ke zdejším Čechům charakterizovat spíše jakožto souhrn celé řady často nekoncepčních kroků podniknutých na jednotlivých úrovních zemské zprávy.

Prakticky okamžitě po osmadvacátém říjnu se tak německá strana v této oblasti musela uchýlit k represí, neboť Češi povzbuzení vyhlášením samostatného státu, začali veřejně manifestovat svou příslušnost k Československu vyvěšováním národních symbolů, či šířením výzev pražského Národního výboru.

Takže když v Trutnově dne 29. října příslušníci české menšiny na svůj spolkový dům vyvěsili českou zemskou vlajku, trvalo jen několik málo hodin, než byla

49 Macoun, Marian: Konec provincie Sudetenland v Šumperku, Bakalářská práce obhájená v roce 2008 na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, s. 17.

50 Opočenský, J.: c. d., s. 210.

51 Cajthaml-Liberté, F.: c. d., s. 48.

52 Hanák, J.: c. d., s. 2.

53 Jašš, Richard: Pokus o geografické vymezení německé iredenty v českých zemích na podzim roku 1918 (s důrazem na oblast Moravy, Slezska a východních Čech), Disertační práce obhájená v roce 2007 na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně, s. 85.

na příkaz místních úřadů snata a odnesena na radnici.⁵⁴ Podobný průběh měly i události v Opavě, kde Češi začali vyvěšovat národní vlajky a plakáty s provoláním pražského Národního výboru, na což opavská radnice reagovala tím, že obratem vyslala policejní asistenci, aby dohlédla na jejich odstranění.⁵⁵

Ovšem nezůstalo jen u sporů o symboly. Došlo k řadě případů nacionálně motivovaných výtržností a fyzického napadání nejagilnějších příslušníků české menšiny. V Opavě byli napadeni členové českého národního výboru v Opavě, v Moravském Šternberku zase dav strhal české nápisy na tamním českém spolkovém domě a i v Novém Jičíně zaútočili němečtí nacionálové na českou školu a vytloukli jí okna.⁵⁶

Uvedené fyzické útoky však opět byly spíše dílem jednotlivců, neboť místní samosprávy nejenže je nijak nepodporovaly, ale dokonce se často pokoušely národnostní napětí mírnit a napadené braly pod svou ochranu. V tomto přístupu měly podporu nejvyšších pater Německého Rakouska, jehož vláda již koncem října v provolání určenému všem obyvatelům nového státu zcela jednoznačně deklarovala, že je „*nepřípustné dopouštět se násilností na příslušnících jiných národností. Vláda Německého Rakouska poskytne národnostním menšinám v německých oblastech plnou ochranu.*“⁵⁷

Zemský hejtman Sudetenlandu Freissler pak v souladu s tímto postulátem hned v prvním veřejném vystoupení po svém příjezdu do Opavy prohlásil: „*Budeme menšiny jiných národností respektovat a ochraňovat. Menšiny jiných národností podléhají ochraně německého národa, který si je vědom jejich kulturní vyspělosti a významu v této době a který dokázal, že budování státnosti lze uskutečnit ne násilím a pouličními boji, ale klidem a pořádkem.*“⁵⁸

A analogicky znějící provolání vydala celá řada městských rad.⁵⁹

Lze tedy říci, že pokud příslušníci české menšiny veřejně nedemonstrovali svou touhu po spojení s československým státem, úřady proti nim nijak nezasaňovaly. Je přitom otázkou, do jaké míry byl tento přístup podmiňován snahou dále nevyhrocovat napjaté vztahy s Prahou. Vyhláška starosty Ústí nad Labem z 2. listopadu, v níž vyzýval německé obyvatelstvo, aby nekladlo žádné překážky manifestacím české menšiny, neboť v Deutschböhmen je úředně zaručena shro-

54 Vašata, O.: *Obsazení Trutnova*, s. 39.

55 In Troppau wurden tschechische Proklamationen und Fahnen polizeisich entfernt. Mährisches Tagblatt, 30. října 1918, s. 5; srov. Lukeš, J.: c. d., s. 7–8.

56 Knaibl, Jan: *Vzpomínky státního zástupce*. Olomouc 1932, s. 26; Hanák, J.: c. d., s. 1.

57 Cit dle: „An das deutsche Volk in Österreich!“ Habel, Fritz Peter (hg.): *Dokumente zur Sudetenfrage*. München 2003, s. 235.

58 Cit. dle Gawrecká Marie: *Němci ve Slezsku 1918–1938*. Opava 2002, s. 40.

59 Cajthaml-Liberté, F.: c. d., s. 31–8.

mažďováci svoboda,⁶⁰ se kupříkladu časově kryla s jednáním o hospodářské spolupráci, jež ve městě vedla delegace pražského Národního výboru. Podobně znějící prohlášení ústeckého poslance Lodgmana zase padla během jeho jednání s československými reprezentanty v Praze.⁶¹

Ovšem ať už byla motivace německých úřadů jakákoliv, rozhodně ve své snaze získat na svou stranu české obyvatelstvo nebyly příliš úspěšné. Na rozdíl od Československa, kde by se Češi z pohraničí stali součástí státního národa, jim totiž mohli nabídnout jen vratké postavení národnostní menšiny, jejíž postavení by vždy záviselo od jejich libovůle.

V neprospěch německých samospráv navíc hrála i jejich neschopnost vyřešit stále se zhoršující hospodářskou situaci a zásobování obyvatelstva, přičemž tímto nedostatkem vyvolané sociální bouře se často prolínaly s nepokoji národnostními. To se projevilo kupříkladu během hladové demonstrace, jež proběhla dne 9. prosince v Krásném Březně poblíž Ústí nad Labem. Příslušníci německého bezpečnostního oddílu celou manifestaci vyhodnotili jakožto záminku k rabování nedalekého skladiště a v momentě, kdy na Čechy nezapůsobily ani výzvy k rozchodu, ani varovné výstřely, zahájili palbu do davu. Výstřely, jež těžce zranily dva nezletilé chlapce, dav ještě více rozdráždily, takže na německou hlídku zaútočil, odzbrojil ji a odvekl do železničního vagónu. Češi tak fakticky ovládli Krásné Březno, načež požádali o pomoc československé úřady, které toto volání obratem vyslyšely a hned druhý den je daly obsadit.⁶²

Závěry

Existence české menšiny v Deutschböhmen a Sudetenlandu byla jedním ze důležitých faktorů, s nímž se muselo vedení těchto samosprávných jednotek vyrovnat, chtělo-li zajistit jejich stabilizaci a další fungování.

Nešlo jen o to, jakým způsobem mohla tuto menšinu při prosazování svých územních nároků využívat československá vláda, ale tito Češi tvořící přibližně deset procent obyvatelstva Deustchböhmen a Sudetenlandu sami o sobě představovali výzvu bezpečnostního charakteru a zároveň byli i hrozbou pro hladké fungování státní správy.

Již v posledních měsících první světové války bylo zřejmé, že většina z Čechů žijících v pohraničí se s rozdělením historických českých zemí nesmíří, a že k novým německým administrativám, jež se nezdálo opíraly o politiky, s jejichž ná-

60 Veselý, Martin: *Vojenské dějiny Ústecka*. Ústí nad Labem 2003, s. 118.

61 Stenografické protokoly ze Zasedání Národního výboru československého dne 2. listopadu 1918 dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1918nvc/stenprot/19181102/19181102_04.htm> [14. 6. 2017].

62 Veselý, M.: c. d., s. 120.

rodnostním přístupem neměli příliš pozitivní zkušenosti, zaujmou přinejmenším rezervovaný postoj.

Před orgány německých samospráv tak vyvstal problém, jak zajistit alespoň základní míru loajality těchto Čechů. Přestože vzhledem k omezené době působení administrativ Deutschböhmen a Sudetenlandu a celé řadě jiných problémů, jež musely řešit, nedokázaly tyto orgány vypracovat konzistentní menšinovou politiku, lze z jejich jednotlivých opatření vyzorovat alespoň její základní rysy.

Obě zemské vlády podle všeho zvolily cestu liberálního přístupu, který ale v žádném případě neměl přerůst v benevolenci k narušování územní integrity a jednoznačně německého charakteru těchto oblastí. Češi zde mohli i nadále působit ve státních službách, místní orgány se na ně v případě násilností a sociálních bouří často obracely jako na garanty bezpečnosti, kdy umožňovaly jejich vyzbrojování, a v ojedinělých případech dokonce s jejich zástupci vedli vzájemná jednání. Na druhou stranu však měli Češi přijmout fakt, že žijí v německém národním státě a museli rezignovat na veřejné manifestování své sounáležitosti s Československem.

Nicméně i přes tento značně benevolentní přístup bylo toto postavení stále do značné míry závislé na rozhodnutích německých samosprávných orgánů a proto také nemohlo pro místní Čechy představovat skutečnou alternativu k možnosti spojení s Československem. To jim nejen nabízelo možnost být součástí státotvorného národa, ale navíc jeho existence v historických hranicích představovala pokračování politiky, k níž se reprezentanti české menšiny veřejně přihlásili již během první poloviny roku 1918.

Lze tedy říci, že česko-německé soužití v pohraničních regionech bylo zatíženo takovým negativním resentimentů, že by v případě další existence Deutschböhmen a Sudetenlandu musely obě zemské vlády vynaložit značnou míru energie na to, aby mezi majoritou a minoritou nepropukl otevřený konflikt.

Distinct in a Foreign Country – Czech Minority in Deutschböhmen and Sudetenland in the Autumn of 1918

The article describes the relationship between the offices in the German autonomous areas of Deutscheböhmen and Sudetenland, which took over power in part of the Czech lands borderlands in the autumn of 1918, including the local Czech inhabitants. The introduction is devoted to the difficulties associated with the objective definition of the size of the local Czech minority. It continues with the activation of the minority at the end of the war which was related to the increase of national tension and attempts to set its activity in the framework of security calls the German autonomies had to face. The Czechs in Deutschböhmen and Sudetenland not only represented a security problem, but they also complicated their activities by establishing parallel political and administration bodies as well as by working for the administrative and security apparatus that the German autonomy took over from the Austro-Hungarian Monarchy. The final part of the text presents an attempt to reconstruct the minority politics of the German autonomies. It concludes that having been motivated by the efforts to pacify the troubled situation, these bodies manifested a substantial extent of national toleration. But on the other hand, they could not prevent some excesses that further complicated the relationship of the two nations.